

Ο μεταπλασμός θηλυκών ονομάτων και η δυναμική {α}

Γεωργία Κατσούδα

27ο Λύκειο Αθηνών

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο εξετάζουμε και ερμηνεύουμε τη δυναμική {α} που επικράτησε κατά τον μεταπλασμό θηλυκών ουσιαστικών σε -ος (π.χ. *ἡ κάμηλος* > *ἡ καμήλα*), με παράλληλη μετακίνηση του τόνου στην παραλήγουσα, και θηλυκών ουσιαστικών σε -η (*ἡ καλύβη* > *ἡ καλύβα*), ως αποτέλεσμα ενός ευρύτερου πλαισίου συμμεταβολών (π.χ. *αναδόμηση της αρχαιοελληνικής γ' κλίσης, παραγωγική δύναμη συγκεκριμένων επιθημάτων κ.ά.*), οι οποίες με τη σειρά τους δημιούργησαν καινούργιες σχέσεις και ισορροπίες σ' ολόκληρο το ονοματικό σύστημα. Υπό αυτό το πρίσμα θα ερμηνεύσουμε και τον μεταπλασμό (π.χ. *ἡ δίκαιη*), τη διατήρηση (π.χ. *ἡ δίκια*) και την αναλογική δημιουργία (π.χ. *ἡ πανούργα*) επιθετικών τύπων θηλυκού γένους.

Abstract

In this article we attempt to explain the dynamic {α} which characterizes transformations of feminine nouns in -ος, with parallel change in accent's position (i.e. *ἡ κάμηλος* > *ἡ καμήλα*), and in nouns ending in -η (i.e. *ἡ καλύβη* > *ἡ καλύβα*), as result in a frame of ancient Greek noun system's total reconstruction which created new relationships and balances among its members (i.e. *the reconstruction of ancient Greek third declination, productivity of certain suffixes* etc.). From this point of view we would explain the transformation (i.e. *ἡ δίκαιη*), the lack of change (i.e. *ἡ δίκια*) and the analogical creation (i.e. *ἡ πανούργα*) of feminine adjectives.

Η κ. Γεωργία Κατσούδα είναι δρ Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και καθηγήτρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

1. Προβληματισμοί - Μέθοδος

Η αρχαιοελληνική β' κλίση ουσιαστικών ονομάτων που περιελάμβανε, όπως ακριβώς και η ινδοευρωπαϊκή¹, τρία γένη, εκ των οποίων το αρσενικό και το θηλυκό είχαν κοινή κλίση, αποτελεί κλίση που όχι απλώς επιβιώνει μέχρι σήμερα, αλλά αποτελεί μία από τις κλίσεις που υπέστη τις λιγότερες αλλαγές στο πέρασμα τώων αιώνων². Όσον αφορά όμως τα ουσιαστικά θηλυκού γένους, η σύμπτωση των επιθημάτων τους με τα αντίστοιχα επιθήματα των αρσενικών είχε ως αποτέλεσμα να αποτελούν τα θηλυκά σε -ος μια απομονωμένη κατηγορία που θα προκαλούσε σύγχυση. Η σύγχυση αυτή απεικονίζεται με τη μορφή ταλάντευσης ως προς το γένος, που γίνεται έντονα εμφανής σε παπύρους της ρωμαϊκής περιόδου³ και που εξακολουθεί να υφίσταται και στις ημέρες μας, αρκεί να σκεφτούμε ότι αρκετοί φυσικοί ομιλητές εκφέρουν τη θηλυκού γένους λέξη *ψήφος* με άρθρο αρσενικού (*ο ψήφος* αντί *η ψήφος*).

Η «έξοδος» των θηλυκών ονομάτων σε -ος από την απομόνωσή τους έγινε ποικιλοτρόπως⁴:

α) με επικράτηση του αρσενικού γένους:

(1) ο βάτος

(2) ο πλάτανος

β) με αντικατάσταση από άλλο ουσιαστικό του οποίου η κατάληξη ήταν συμβατή με το άρθρο του:

(3) ή ὁδός > ο δρόμος

γ) με υποκορισμό, που οδήγησε στη δημιουργία ουδέτερων ουσιαστικών:

(4) ή ἄμπελος > τό ἄμπέλιον > τό ἄμπέλιν > το αμπέλι

(5) ή νῆσος > τό νησίον > τό νησίν > το νησί

δ) με τη συμμόρφωσή τους στο δομικό σχήμα που χαρακτηρίζει τα θηλυκά ονόματα: ονομαστική/ αιτιατική ενικού = απουσία κατάληξης: γενική ενικού = παρουσία κατάληξης⁵:

(6) ή ἄμμοθ/την ἄμμοθ (όπως *η θάλασσα*): της ἄμμο-ς (όπως *της θάλασσα-ς*) (πρβλ. Δ. Σολωμός, *Η γυναίκα της Ζάκυνθος*)

ε) με την αναλογική επέκταση (analogical extension)⁶ επιθημάτων θηλυκού γένους:

(7) ή πλάτανος > ή πλατανέα > η πλατανιά

(8) ή διδάσκαλος > η διδασκάλισσα

(9) ή Σύρος > η Σύρα

(10) ή παρθένος > η παρθένα

(11) ή κάμηλος > η καμήλα

(12) ή διδάσκαλος > η δασκάλα

Εξετάζοντας τα παραδείγματα (9)-(12) εντύπωση μάς έκαναν δύο στοιχεία. Κατά πρώτον, γιατί επικράτησε το επίθημα *-α* και όχι το *-η*; Η απουσία μας γίνεται εύλογη, αν αναλογιστούμε ότι είχαμε και μεταπλασμούς θηλυκών ονομάτων *-ος* σε *-η* (π.χ. *ή άσβολος < η ασβόλη*), που συνήθως δεν επικράτησαν, όπως *η παρθένη*⁷, *η καμίνη*⁸ κ.ά. Κατά δεύτερον, μάς προβληματίσε η μετακίνηση του τόνου στο υποτεμάχιο της ονοματικής βάσης, όπως φαίνεται στα παραδείγματα (11)-(12). Η αναλογική έκταση του επιθήματος *-α* γιατί έπρεπε να συνοδευτεί και από μετακίνηση του τόνου, αφού ήδη υπήρχε το πρότυπο κληρονομημένων προπαροξύτονων θηλυκών ουσιαστικών σε *-α* (π.χ. *η τράπεζα, η θάλασσα, η Αίγινα* κ.ά.);

Αυτοί οι προβληματισμοί μάς οδήγησαν στη σκέψη να συσχετίσουμε τους παραπάνω μεταπλασμούς με τους αντίστοιχους κληρονομημένων θηλυκών άκλίσης σε *-η*, τα οποία με τη σειρά τους τράπηκαν σε *-α* (π.χ. *καλύβη > καλύβα*). Εξετάσαμε τις μεταβολές που συνέβησαν σ' όλο το ονοματικό σύστημα πριν από αυτούς τους μεταπλασμούς ή την ίδια περίπου χρονολογική περίοδο με αυτούς και παρατηρήσαμε τα δομικά σχήματα που δημιουργήθηκαν και έτειναν να εδραιωθούν. Κάθε αλλαγή δημιούργησε νέο πλέγμα σχέσεων και αντιθέσεων των στοιχείων που συνανήκουν στο ίδιο σύστημα⁹. Συνεπώς και οι υπό εξέταση μεταπλασμοί δεν αποτέλεσαν μια αλλαγή που σημειώθηκε απλώς βάσει ορισμένου αναλογικού προτύπου σε συγκεκριμένη εξελικτική φάση της νεοελληνικής γλώσσας, αλλά το μέσο για την αναδιοργάνωση του συστήματος και την ένταξη των μεταπλασμένων πλέον τύπων στα νέα δομικά σχήματα που τείνουν να επιβληθούν στη γλώσσα με τη μορφή δυναμικών (dynamics)¹⁰.

Ο όρος *δυναμικές*, οι οποίες στην πραγματικότητα αποτελούν τις τάσεις αναδόμησης μιας περιοχής του συστήματος, δείχνει τόσο ότι αυτές δεν έχουν τη μορφή νόμου αλλά τη μορφή τάσης-ροπής, γιατί δεν μεταβλήθηκαν υπό την επίδρασή τους όλα τα μέλη του συγκεκριμένου ονοματικού υποσυστήματος (π.χ. θηλυκά σε *-ος*: *η φιλόλογος, η οδός, η μέθοδος* κ.ά., παροξύτονα θηλυκά σε *-η*: *η σελήνη, η φιάλη, η μασχάλη* κτλ.), όσο και ότι έχουν ένα «δυναμικό χαρακτήρα» που συνεχίζει να ασκεί επίδραση και σ' άλλα μέλη του συστήματος. Όπως θα δούμε, ακόμη και σήμερα πολλά ονόματα –ουσιαστικά και επίθετα– «συμμορφώνονται» υπό τη δομική πίεση αυτών των δυναμικών (π.χ. *η κακούργα, η αριστούχα* κ.ά.).

2. Παλαιότερες θεωρίες

Για να εξηγηθεί ο μεταπλασμός των θηλυκών ουσιαστικών *-ος* σε *-α*, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι επρόκειτο για *δωρισμό*, επειδή χαρακτηριστικό της

δωρικής διαλέκτου είναι η επικράτηση του -α αντί του -η. Ο Χατζιδάκις (1905-1907: Α, 70) πρώτος εκφράζει την άποψη ότι δεν πρέπει να πρόκειται για *δωρισμό*, αν και παραδέχεται ότι το συγκεκριμένο θέμα δεν έχει εξαντληθεί. Συμφωνούμε με την άποψη ότι δεν έχουμε περίπτωση *δωρισμού*: οι μεταπλασμοί σημειώθηκαν, σύμφωνα με τον Browning (1991: 84), κατά τους πρώιμους αιώνες του Μεσαίωνα, σε μια εποχή δηλαδή, που δεν θα μπορούσαν πλέον να ασκήσουν επίδραση αρχαιοελληνικές διάλεκτοι. Πώς θα μπορούσε λοιπόν να έχει δύναμη προτύπου μια διάλεκτος, αφ' ης στιγμής και η ίδια είχε αιώνες πριν παραμεριστεί από την ελληνιστική κοινή;

Επίσης, δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αναλογικό πρότυπο ήταν τα κληρονομημένα θηλυκά σε -α που σχημάτιζαν τη γενική και τη δοτική ενικού σε -η. Αυτά τα κληρονομημένα ουσιαστικά τονίζονταν στην παραλήγουσα εξαιτίας της βραχύτητας του επιθήματος -α (π.χ. *θάλασσα, μέλισσα, τράπεζα, Αίγινα, γλώσσα* κ.ά.) και επομένως δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπο, γιατί οι ονομαστικοί τύποι σε -ος και -η που μεταπλάστηκαν σε -α τονίζονται άπαντες, μετά τον μεταπλασμό, στην παραλήγουσα, είτε μετακινώντας τον τόνο της ονομαστικής βάσης (π.χ. *κάμηλ-ος* ΥΥΥ > *καμήλ-α* ΥΥΥ) είτε διατηρώντας τον τόνο στη θέση που τονίζονταν η ονομαστική βάση προ του μεταπλασμού (π.χ. *καλύβ-η* ΥΥΥ > *καλύβ-α* ΥΥΥ, *ανεμών-η* ΥΥΥ > *ανεμών-α* ΥΥΥ κ.ά.).

3. Πρόταση ερμηνείας του μεταπλασμού βάσει του δομισμού

3.1. Ο δομισμός δέχεται ότι καμία γλωσσική αλλαγή δεν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο. Αντιθέτως, πρέπει να αντιμετωπίζουμε σε συγχρονικό επίπεδο τις αλλαγές ως εκφάνσεις/πλευρές της μεταδόμησης ολόκληρου του γλωσσικού συστήματος ή ενός υποσυστήματος αυτού. Όπως προείπαμε, η αναδόμηση ενός συστήματος ή υποσυστήματος εκφράζεται με τη μορφή μιας ή περισσότερων δυναμικών. Υπό αυτό το πρίσμα, εξετάσαμε τους παραπάνω μεταπλασμούς τόσο κληρονομημένων θηλυκών ονομάτων σε -ος όσο και κληρονομημένων παροξύτων θηλυκών ονομάτων σε -η.

Σημαντικότερες αλλαγές του γλωσσικού συστήματος και ειδικότερα του ονομαστικού σημειώθηκαν κατά την Αλεξανδρινή Κοινή και τους πρώιμους αιώνες του Μεσαίωνα. Συγκεκριμένα, συνέβησαν τα εξής:

Α) Ήδη από την Αλεξανδρινή Κοινή έχουμε τα πρώτα δείγματα υποχώρησης των ονομάτων γ' κλίσης¹¹. Κατ' αυτό τον τρόπο πολλά οξύτονα τριτόκλιτα θηλυκά ονόματα μεταπλάστηκαν σε παροξύτονα θηλυκά σε -α, π.χ. *μητέρα* (< *μήτηρ*), *λαμπάδα* (< *λαμπάς*), *ακτίνα* (< *ἀκτίς*), *πατρίδα* (< *πατρίς*), *ελπίδα* (< *ἐλπίς*) κ.ά.

Β) Την ίδια εποχή σχηματίζονται πάρα πολλά ουδέτερα υποκοριστικά με επιθήματα *-ιον*, *-ίδιον*, *-άριον* (λατινικής προέλευσης)¹², τα οποία εξυπηρετούν δύο τάσεις: α) να μειωθούν οι περιπτώσεις θηλυκών σε *-ος*, καθώς η κατάληξη αυτή είναι πρωτοτυπικό χαρακτηριστικό των αρσενικών ονομάτων και β) να υπάρχει διάδραση μορφής και σημασίας, δηλαδή να αποδίδεται το ουδέτερο γένος σε ονόματα με χαρακτηριστικό [-έμφυχο] που μορφολογικά ανήκαν στις τάξεις αρσενικών ή θηλυκών ονομάτων¹³. Πριν από τον 7ο αι. σημειώθηκε και το φαινόμενο της συγκοπής του άτονου *-ο*, για να αποφευχθεί η χασμωδία που προκαλούσε η επαλληλία των δύο φωνηέντων του επιθήματος. Έτσι, είχαμε: *ἀμπέλιον* > *αμπέλιν*, *νησίον* > *νησίν*, *καλύβιον* > *καλύβιν*, *χορτάριον* > *χορτάριν*, *τραπέζιον* > *τραπέζιν* κτλ.¹⁴

Γ) Ένα άκρως παραγωγικό επίθημα που διαδόθηκε αναλογικά κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους και σχημάτισε πλήθος ουδέτερων ονομάτων ήταν το επίθημα σε *-μα*¹⁵. Μια ματιά στο *Αντίστροφο Λεξικό* του Κουρμούλη (1967) και στο πρόσφατο *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής* της Αναστασιάδη-Συμεωνίδου (2002) αρκεί, για να πειστούμε για την εξαιρετικά μεγάλη παραγωγική δύναμη αυτού του επιθήματος, το οποίο μάλιστα δημιούργησε προπαροξύτονα ονόματα σε περίπτωση υπερδισύλλαβων ουδέτερων ονομάτων¹⁶.

Δ) Την ίδια εποχή, καθώς και κατά τη βυζαντινή, η ελληνική γλώσσα εμπλουτίστηκε, μέσω του δανεισμού, με νέες λέξεις και νέα παραγωγικά επιθήματα. Πηγή δανεισμού υπήρξε η Λατινική. Λέξεις, όπως *σκάλα*, *πόρτα*, *στράτα*, *κουστωδιά*, *σαγίττα*, *σκούπα*, *καντήλα*, *καμπάνα*, *κουβέντα*, και πλήθος λέξεων σε *-ίνα* διεισδυσαν τότε¹⁷. Τέτοιες δάνειες λέξεις ή επιθήματα έληγαν σε *-α* και τονίζονταν στην παραλήγουσα.

Ε) Τα κληρονομημένα θηλυκά τριτόκλιτα ονόματα σε *-ις* αντιστάθηκαν. Στα μέσα του 16ου αι. βρίσκουμε στην *Πεντάτευχο* και στη *Γραμματική* του Νικόλαου Σοφιανού τύπους σε *-η* (με πληθ. σε *-ες*) που μαρτυρούν τάση αφομοίωσης από την *α'* κλίση¹⁸. Οφείλουμε να τονίσουμε ότι μια αλλαγή στον γραπτό λόγο αποτελεί αποτέλεσμα μακροχρόνιων ζυμώσεων. Η εμφάνιση τύπων στον γραπτό λόγο δεν συνεπάγεται την ταυτόχρονη εμφάνισή τους και στον προφορικό. Αντιθέτως, δεδομένου ότι ο προφορικός λόγος προηγείται του γραπτού, θα λέγαμε ότι οι μεταπλασμένοι τύποι σε *-η* αντί *-ις* ίσως να λέγονταν αιώνες πριν. Η απορρόφηση αυτών των θηλυκών από τα πρωτόκλιτα σε *-η* ικανοποίησε την τάση των θηλυκών να σχηματίζουν ακατάληκτη την ονομαστική και ένσιγμη τη γενική τους [πρβλ. (η) *θάλασσα*Θ¹ (της) *θάλασσα*-ς, (η) *πατρίδα*Θ¹ (της) *πατρίδα*-ς, (η) *άμμο* ¹ (της) *άμμο*-ς] δημιουργώντας προπαροξύτονα υπερδισύλλαβα ονομαστικά προϊόντα σε *-η*, π.χ. *ποίηση*, *δύναμη*, *γέννηση* κτλ.

Με όλες τις παραπάνω μεταβολές που συνέβησαν σε μορφολογικό και παραγωγικό επίπεδο δημιουργήθηκε το παρακάτω δομικό σχήμα αντιθέσεων:

ΘΗΛΥΚΑ ΥÚ -α ≠ ΥÚ -i (μητέρα: δύναμη)

ΟΥΔΕΤΕΡΑ ΥÚ -i ≠ ΥÚ -α (αμπέλι: ποίημα)

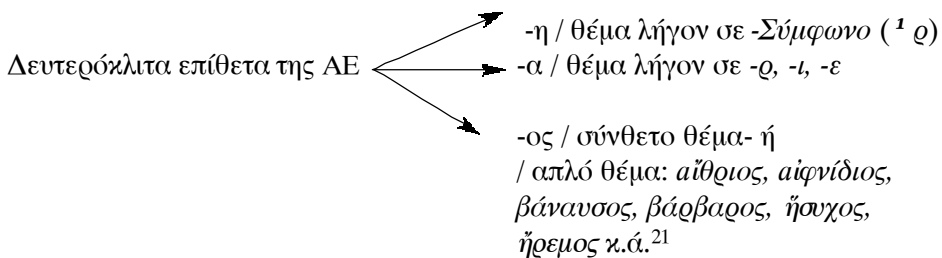
Παρατηρούμε δηλαδή ότι μετά από όλες τις παραπάνω γλωσσικές διεργασίες η δυναμική {α} συνδέθηκε τόσο με θηλυκά όσο και με ουδέτερα ονόματα. Ειδοποιός διαφορά είναι ότι τα θηλυκά ήταν παροξύτονα, ενώ τα ουδέτερα προπαροξύτονα.

Έτσι γεννήθηκε η δυναμική {α} που εφαρμόστηκε κατά τη συμμόρφωση των θηλυκών σε -ος στα μορφολογικά συνήθη θηλυκά πρότυπα (π.χ. *κάμηλος* > *καμήλα*). Συνοδεύτηκε μάλιστα και από μετακίνηση του τόνου στην παροαλήγουσα, όταν το αμετάπλαστο θηλυκό τονιζόταν στην προπαροαλήγουσα. Κατ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσε, λοιπόν, να δικαιολογηθεί η μη επικράτηση τύπων όπως η *παρθένη*. Η δυναμική {α} διαδόθηκε και σε πάρα πολλά παροξύτονα θηλυκά σε -η. Δείγματα τέτοιων μεταπλασμών βρίσκουμε στους πρώιμους αιώνες του Μεσαίωνα¹⁹. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούν να ερμηνευτούν μεταπλασμοί όπως²⁰:

ανεμώνη > *ανεμόνα*, *δούλη* > *δούλα*, *θρύμβη* > *θρούμπα*, *κολώνη* > *κολώνα*, *μολόχη* > *μολόχα*, *μυρσίνη* > *μυρσίνη*, *βελόνη* > *βελόνα*, *Ειρήνη* > *Ρήνα* ('Ηπειρος), *καλύβη* > *καλύβα*, *κίχλη* > *τσίχλα*, *κορώνη* > *κουρούνα*, *ομίχλη* > *μούχλα*, *σφενδόνη* > *σφεντόνα*, *χελώνα* > *χελώνη*, *φύσκη* > *φούσκα*

3.2. Ο συσχετισμός της δυναμικής {α} με τη θέση του τόνου φαίνεται και από τον μεταπλασμό που υπέστη και το θηλυκό των δευτερόκλιτων επιθέτων: το θηλυκό επίθετο της αρχαίας ελληνικής σχηματιζόταν με επίθημα -α μετά από περιβάλλον ρ ή φωνήεν, π.χ. *ή μικρά*, *ή βεβαία*, σε αντίθεση με τα επίθετα το θέμα των οποίων έλγχε σε σύμφωνο, εκτός από ρ, τα οποία σχημάτιζαν τα θηλυκά τους σε -η, π.χ. *ή ανθρώπινή*, *ή καλή* κ.ά. Τα σύνθετα και μερικά απλά σχημάτιζαν με κοινά επιθήματα το αρσενικό και το θηλυκό, π.χ. *ό/ή άθάνατος*, *ό/ή δόκιμος* κ.ά.

Δηλαδή:

Το σύστημα θηλυκών επιθέτων μεταδομήθηκε στο πέραςμα των αιώνων, αλλά η μεταβολή του σχετίζεται άμεσα με τον τονισμό. Η μετακίνηση του

τόνου κατά την κλίση των επιθέτων ήρθη, με αποτέλεσμα ο σπηλοειδής τονισμός²² να είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του επιθέτου, π.χ. ο *δίκαιος άνθρωπος-του δίκαιου ανθρώπου*, η *λίθινη* και όχι η *λιθίνη* κτλ. Παρατηρήσαμε λοιπόν ότι το επίθημα -η διαδόθηκε, όταν το επίθετο μετά τον μεταπλασμό τονιζόταν στη λήγουσα και στην προπαρालήγουσα, π.χ. ή *μικρά*> η *μικρή*, ή *δικαία*> η *δίκαιη*, ή *δευτέρα*> η *δεύτερη*, ή *άνθρωπινή*> η *ανθρώπινη*, ή *ήρεμος*> η *ήρεμη*, ή *βάρβαρος*> η *βάρβαρη*, ή *άθάνατος*> η *αθάνατη* κτλ.²³

Αντιθέτως, η δυναμική {α} που είδαμε παραπάνω ότι συνδέεται με την παροξυτονία, χαρακτηρίζει τα παροξύτονα θηλυκά επίθετα. Όχι μόνο δεν μεταπλάστηκαν κληρονομημένα παροξύτονα θηλυκά επίθετα σε -α, π.χ. η *νέα*, η *ωραία*²⁴, αλλά παρατηρήσαμε ότι ένα προπαροξύτονο μεταπλασμένο ή μη θηλυκό επίθετο σε -η εμφανίζει παράλληλο παροξύτονο τύπο σε -α:

π.χ. *στέρεη* αλλά *στέρια*

δίκαιη αλλά *δίκια*

βέβαιη αλλά *βεβαία*

Απ' όσα είπαμε παρατηρούμε ότι και τα μεταπλασμένα δευτερόκλιτα θηλυκά ονόματα συμμορφώθηκαν στο δομικό σχήμα που ήδη περιγράψαμε μιλώντας για τα ουσιαστικά:

ΘΗΛΥΚΑ ΥΥ -α ≠ ΥΥ -ι (βεβαία αλλά βέβαιη)

3.3. Η δυναμική {α} με παροξυτονία συνεχίζει να διαδίδεται στη συγχρονία της Κοινής Νέας Ελληνικής, αν κρίνουμε από λαϊκότερους ή αδόκιμους ακόμη τύπους θηλυκού, όπως ή *αριστοῦχος*>η *αριστούχα* (προφορ.), ή *κερδοφόρος*>η *κερδοφόρα* (προφορ.) (αλλά ή *διάφορος* >η *διάφορη*), ή *ραδιοῦργος*>η *ραδιούργα*, η *γλωσσολόγα* (αδόκιμο-ειρωνικό) (αλλά η *αξιόλογη*) κτλ.²⁵

Εν κατακλείδι, θα θέλαμε να τονίσουμε ότι η δυναμική {α} επέδρασε σε αρκετά μεγάλο αριθμό θηλυκών ονομάτων. Σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να της προσδώσουμε την έννοια νόμου, αφού αντιστέκεται στη μορφολογική μεταβολή πλήθος άλλων ουσιαστικών και επιθέτων. Αποτελεί ένα δομικό σχήμα με το οποίο όχι μόνο ερμηνεύουμε τους συγκεκριμένους μεταπλασμούς, αλλά, επειδή, όπως αποδείξαμε είναι τόσο δυναμικό, μας επιτρέπει να προβλέψουμε την πιθανή κατεύθυνση της μορφολογικής μεταβολής θηλυκών ονομάτων.

Σημειώσεις

1. Βλ. Chantraine: 1990, 55.

2. Η μόνη αλλαγή που υπέστη στο κλιτικό της σύστημα είναι η σίγηση του τελικού -ν στην αιτιατική ενικού των αρσενικών, στην ονομαστική, αιτιατική και κλητική ενικού των ουδετέρων και η δυναμική σχηματισμού της κλητικής ενικού σε {ο} που χαρακτηρίζει τα κύρια βαπτιστικά και τα επώνυμα (π.χ. *Μάρκο*, *Παύλο*, κ. *Λυκουρξέο* κ.ά.) και ελάχιστα προσηγορικά ονόματα

- (π.χ. *γέρο, δρόκο, χάρο*). Και αυτή όμως η μορφολογική μεταβολή αποτελεί τάση, καθώς υπάρχει μεγάλος αριθμός κύριων ονομάτων σε -ος που αντιστέκεται στην παραπάνω δυναμική (π.χ. *Κωνσταντίνε, κ. Παπαδόπουλε, Μάριε κ.ά.*) (βλ. Κατσούδα: 2000, 268-274).
3. Βλ. Gignac: 1981, 39-41.
4. Βλ. Χατζιδάκι: 1905-1907, Α, 67, 69· Τσοπανάκη: 224 (§ 334)· Browning: 1991, 84.
5. Ο Μπαμπινιώτης (2000: 160-163) τονίζει ότι τα ισοσύλλαβα πλέον νεοελληνικά ονόματα τείνουν να διακρίνονται βάσει της αντίθεσης παρουσία -ς¹ απουσία -ς κατά το δομικό σχήμα ονομαστική ενικού: παρουσία -ς¹ γενική/ αιτιατική ενικού: απουσία -ς, για τα αρσενικά ονόματα σε -ας/-ης (π.χ. ο πατέρα-ς¹ του/ τον πατέραØ) και αντιπρόφως κατά το δομικό σχήμα ονομαστική/ αιτιατική ενικού¹ απουσία -ς¹ γενική ενικού: παρουσία -ς για τα θηλυκά σε -α/-η (π.χ. η/ τη μητέραØ¹ της μητέρα-ς).
6. Για τον όρο βλ. Bynon: 1977, 38-39.
7. Βλ. Δημητράκο: 1953, λήμμα *παρθένη*· Χατζιδάκι: 1905-1907 Β, 96, υποσημείωση 1, ο οποίος θεωρεί τον τύπο της Αλεξανδρινής Κοινής αναλογικό σχηματισμό κατά το όνομα *κόρη*, Browning: 1991, 84.
8. Βλ. Δημητράκο: 1953, λήμμα *καμίνη*.
9. Γενικά περί δομισμού βλ. Μπαμπινιώτη: 1998, 176-177.
10. Για τον όρο βλ. Μπαμπινιώτη: 1972, 93.
11. Βλ. Tonnet: 1995, 46· Browning: 1991, 83.
12. Βλ. Browning: 1991, 58.
13. Ειδικότερα για το θέμα της ρευστότητας στη δήλωση του γραμματικού γένους και των δυναμικών που αυτή υποδηλώνει βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου: 2002, 39-42. Βλ. επίσης Χαράλαμπακη 2001: *Κρητολογικά Μελετήματα*, 96-97, όπου εντάσσονται σε επτά κατηγορίες τα πιθανά αίτια αλλαγής ή διαφοροποίησης του γένους.
14. Βλ. Μπαμπινιώτη: 2000, 157-159· Tonnet: 1995, 46· Browning: 1991, 82.
15. Βλ. Browning: 1991, 58.
16. Βλ. Κουρμούλη: 1967, 72-101· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη: 2002, 58-83.
17. Βλ. Tonnet: 1995, 67, Browning: 1991, 59-60.
18. Βλ. Tonnet: 1995, 116, 124.
19. Βλ. Browning: 1991, 84.
20. Βλ. Χατζιδάκι: 1905-1907, Α, 71-72.
21. Βλ. Γιάνναρη: 1897, 138 (§ 441)· Chantraine: 1990, 133.
22. Για τον όρο βλ. Mackridge: 1990, 224.
23. Ενώ μεταπλάστηκαν τα θηλυκά επίθετα των οποίων το θέμα έληγε σε ε ή ρ, δεν μεταπλάστηκαν εκείνα με λίγον θέμα σε -i, π.χ. η *άξια, η άγια, η αρμόδια, η αλληλέγγυα κ.ά.*
24. Βλ. Τσοπανάκη: 1994, 255-256 (§ 394).
25. Για τον σχηματισμό θηλυκών με παραγωγικά επιθήματα *-ούργος, -φόρος, -ούχος* κτλ. βλ. Τσοπανάκη: 1994, 256-257· Holton-Mackridge-Φιλίππακη: 1999: 78.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ά. & Χειλά Μαρκοπούλου, Δ. (2002). Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις της Ελληνικής. Στο Christos Clairis (Ed.). *Recherches en linguistique grecque (Actes du Colloque de linguistique grecque Sorbonne, 13-15 septembre 2001)* (Université René Descartes Laboratoire Théorie et description linguistique THEDEL: L' Harmattan), 39-42.

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ά. (2002). *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Bynion, T. (1977). *Historical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Γιάνναρης, Α. (1897). *An Historical Greek Grammar*. Hildesheim- Zürich-New York: Georg Olms.
- Chantraine, P. (1990). *Ιστορική Μορφολογία της Ελληνικής Γλώσσας* (μτφρ. Ν. Αγκαβανάκη). Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Δημητράκος, Δ. (1953). *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Αρχαίος Εκδοτικός Οίκος Δημητρίου Δημητράκου Α.Ε..
- Gignac, F.T. (1981). *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods II: Morphology*. Milano
- Holton, P., Mackridge, P. & Φίλιππάκη-Warburton, E. (1999). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας* (μτφρ. Β. Σπυρόπουλου). Αθήνα: Πατάκης.
- Κατσούδα, Γ. (2001). Ο σχηματισμός της κλητικής πτώσης ενικού των κύριων ονομάτων σε -ος. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα (12-14 Μαΐου)*. Θεσσαλονίκη, 268-274.
- Κουρμούλης, Γ. (1967). *Αντίστροφον Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*. Ἀθήνα.
- Κριαράς, Εμμ. (1969-1997). *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, Α-ΙΔ. Θεσσαλονίκη.
- Mackridge, P. (1990). *Η Νεοελληνική Γλώσσα* (μτφρ. Κ.Ν. Πετρόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1972). *Τό ρῆμα τῆς Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Θεωρητική Γλωσσολογία (Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία)*. Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2000^Α). *Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας (με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία)*. Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002^Β). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Tonnet, H. (1995). *Ιστορία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (μτφρ. Μ. Καραμάνου, Π. Λιαλιάτσης). Αθήνα: Παπαδήμας.
- Τσοπανάκης, Αγ. (1994). *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, Αθήνα: Εστία Ι.Δ. Κολάρου.
- Χαραλαμπίδης, Χρ. (2001). Αποκλίσεις και διακυμάνσεις του γραμματικού γένους στην κρητική διάλεκτο. *Κρητολογικά μελετήματα. Γλώσσα-Λογοτεχνία-Πολιτισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, 87-96.
- Χατζιδάκις, Γ. (1905-1907). *Μεσαιωνικά και Νέα*, 2. τ., Ἀθήνα.